

СТАРА ЛИЦА КАО СВЕДОЦИ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Апстракт: Аутор у раду разматра положај старих лица у улози сведока у кривичном поступку. Законодавац није предвидео никаква ограничења по питању лица која се могу јавити у улози сведока у кривичном поступку. Са друге стране, бројна су истраживања која су показала да са годинама код људи опада функција опажања и памћења. Из тог разлога предвиђено је правило да се у улози сведока у кривичном поступку може наћи било које лице, али се приликом оцене исказа врши оцена веродостојности даваоца исказа на основу одређених особина личности. Закоником о кривичном поступку прописано је да се стара лица као сведоци испитују према општим правилима о испитивању сведока. Међутим, уколико би примена општих правила негативно утицала на самог даваоца исказа, онда постоји законска могућност примене правила о испитивању посебно осетљивих сведока у кривичном поступку чиме се отклањају штетна дејства и утицај кривичног поступка на сведока.

Кључне речи: сведок, стара лица, испитивање сведока, процесна правила.

1. Уводна разматрања

У нашем правном систему не постоје никаква ограничења по питању лица која се могу јавити као сведоци у кривичном поступку. Дакле, у улози сведока се може наћи свако лице које има одређене информације о правно релевантним и другим чињеницама које су у вези са извршеним кривичним делом или учиниоцем кривичног дела, а које на позив суда мора да о њима сведочи. На испитивање старих лица као сведока у кривичном поступку се примарно примењују општа правила о испитивању сведока. Са друге стране, уколико би давање исказа пред органом поступања штетно утицало на сведока, на његово здравље или опште стање, законодавац је

¹ dmaksic86@gmail.com

предвидео могућност примене правила о испитивању посебно осетљивих сведока. Међутим, овде треба имати у виду да током процеса биолошког старења организма долази и до психолошких промена које су последица самог процеса старења, али и разних болести (Костић, 2010: 41). Из тог разлога у сваком конкретном случају треба проценити способност опажања и памћења сваког потенцијалног сведока у кривичном поступку и у складу са тим оценити вредност датог исказа. Приликом оцене исказа сведока мора се узети у обзир способност сведока да опази и запамти одређене чињенице о којима сведочи, јер су оне резултат његовог личног доживљаја и не морају се нужно подударати са стварним догађајима. Из тог разлога, првенствено треба утврдити објективну могућност старог лица да правилно уочи одређене чињенице и да их верно пренесе пред јавним тужиоцем или судом. Након тога, дату изјаву треба ставити у контекст осталих неспорних чињеница које су утврђене у поступку, те на тај начин утврдити праву вредност датог исказа старог лица као сведока (Кнежевић, 2015: 295).

2. Сведок и одређене особине личности сведока

Сведоком се сматра оно лице за које је вероватно да ће дати обавештења о кривичном делу, учиниоцу или о другим релевантним чињеницама које се утврђују у поступку.² Другим речима, сведок може бити оно лице које је својим чулима непосредно (директно) опазило одређене чињенице или је о њима посредно (индиректно) сазнало, а које су у вези са извршеним кривичним делом или учиниоцем кривичног дела и које на позив суда о њима сведочи (Стевановић, Станојевић, 2001: 199). На овај начин, законодавац Србије је предвидео да се у кривичном поступку може појавити као сведок свако лице, без обзира на број година или на одређене физичке и психичке недостатке, само ако је способно да пренесе своја сазнања или опажања о чињеницама које су у вези са предметом сведочења, и притом има способност сведочења (Атанасов, 2016: 32). Свако лице је дужно да сведочи осим ако суд утврди да лице није у стању да схвати питање које му је постављено или да да рационални одговор на постављено питање услед дубоке старости, душевне болести или због било ког другог разлога те врсте (Вајрај, 2019: 13).

У улози сведока у нашем правном систему може се појавити било које лице, али приликом оцене исказа, врши се и оцена веродостојности да-

²Чл. 19, ст. 1 Законика о кривичном поступку – ЗКП, Службени гласник или само Сл. гласник, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

ваоца исказа на основу одређених особина личности. Зато се приликом оцене исказа узима у обзир: степен психичке нормалности, пол, узраст и животна доб, сугестибилност и карактер даваоца исказа (Делић, 2008: 72). Оцена доказне вредности исказа старог сведока је посебно сложена радња за чије остварење су потребна посебна знања из психологије, логике, социологије и других наука (Атанасов, Оташевић, 2020: 202). Дакле, на основу ових критеријума постоје одређене групације међу сведоцима на које се могу примењивати посебна правила испитивања и оцене веродостојности њиховог исказа.

Постоји опште схватање да код старих лица долази до слабљења функција опажања и памћења, а које имају највећи значај за давање исказа у својству сведока. У највећем броју случајева код старих лица се смањује чулна осетљивост, ослабљује памћење, опада интелигенција, успоравају се психомоторне функције (Бркић, 2012: 193). Међутим, овакво схватање не треба прихватити као генерално и опште, већ треба имати у виду да је могуће да постоје велике индивидуалне разлике међу људима. Наиме, могу постојати стара лица са изузетно очуваним психомоторним функцијама. Таква лица могу потпуно јасно опазити чињенице о кривичном делу или учиниоцу кривичног дела, те о њима дати исказ којим се значајно доприноси разрешењу конкретног случаја. Управо из тог разлога не треба одбацити стара лица као могуће сведоке у кривичном поступку. Напротив, таквом лицу треба прићи са посебном пажњом и испитивати га на правилан начин како би се добио што потпунији исказ и утврдило чињенично стање (Кнежевић, 2015: 299).

3. Стара лица у улози сведока у кривичном поступку

Деценијама се сматрало да је детињство период наглих промена, односно развоја, а одрасло доба се сматрало раздобљем стагнације, док се старост углавном повезивала са смањењем и опадањем телесних и психичких функција. Дуго времена се није посвећивала никаква пажња разликама између промена у функцијама и понашању које се јављају као последица нормалног старења и оних које су последица хроничних болести (Галић, Томасовић Мрчела, 2013: 1). Старост треба разликовати од старења: старење је процес а старост је последица тог процеса (Смиљанић, 1987: 17). Током процеса старења се догађају одређене промене у психичком и физичком стању човека. Постоје три аспекта старења: биолошки, психолошки и социјални који су блиско повезани, али нису нужно подударни (Галић, Томасовић Мрчела, 2013: 3). Често се дешава да старење изједначавамо са хронолошким променама, што није сасвим оправдано јер постоје велике

разлике међу појединцима, с обзиром на различите аспекте старења (Галић et al., 2013: 4). Такође, време почетка старења није могуће прецизно одредити, а осим тога, биолошко, психолошко и социјално старење не морају нужно почети истовремено (Бркић, 2012: 195).

Према Законнику о кривичном поступку Републике Србије не постоји апсолутно неподобан сведок, односно сведок који је неспособан да сведочи у свим поступцима. Што значи да сведок може бити свако лице без обзира на пол, узраст, психичке или физичке недостатке (нпр. дете, старо лице, лице са одређеним телесним или психичким недостатком, лице које је под дејством алкохола или неке опојне супстанце, раније осуђивано лице и др.) ако постоји вероватноћа да зна правно релевантне или друге чињенице које се утврђују у кривичном поступку (Стевановић et al., 2009: 271). Узраст, сам по себи, не представља круцијални услов за одређивање неког лица као сведока, али представља фактор који може утицати како на технику и тактику испитивања сведока, тако и на правила о оцени веродостојности његовог исказа (Бркић, 2012: 194). Општи утисак приликом изучавања ове теме је да у литератури нису подједнако обрађене све фазе у развоју човека. Научна истраживања су се највећим делом фокусирала на изучавање деце и малолетника као сведока у поступку, док су стара лица као сведоци остали запостављени (Бркић, 2012: 194). Међутим, старење становништва постаје глобални тренд у развијеним земљама и земљама у развоју, што је довело до тога да се истраживања фокусирају и на лица из трећег животног доба. Број старих особа је у константном порасту од 1950. године, односно од беби-бум (*baby-boom*) генерације, тако да постоје неке претпоставке да ће на светском нивоу до 2045. године стара лица превазићи број деце (Миловановић Доброта, 2017: 126).

4. Процесна правила испитивања старих лица као сведока

Закоником о кривичном поступку предвиђено је да се приликом испитивања старих лица у својству сведока, у кривичном поступку првенствено примењују општа правила о испитивању сведока. Међутим, стара лица могу бити посебно осетљива и рањива због животног доба, здравственог стања, начина живота, животног искуства или неког другог разлога. Због тога је законодавац предвидео да уколико би примена општих правила о испитивању сведока негативно или штетно деловала на здравље, физички или психички интегритет старог лица као сведока, онда се стара лица могу испитивати као посебно осетљиви сведоци у кривичном поступку. Статус посебно осетљивог сведока може орган поступка доделити по службеној дужности, на захтев странке или самог сведока.³ Давањем статуса посебно

³Чл. 103, ст. 1 ЗКП.

осетљивих сведока законодавац је одређеним категоријама лица, међу којима се налазе и стара лица, пружио заштиту од секундарне виктимизације, односно од последица изазваних учешћем у кривичном поступку (Кнежевић, 2015: 256). У пракси се показало да примена мера заштите у кривичном поступку има позитиван ефекат, јер се на тај начин даје сигурност сведоцима и пружа заштита, те они имају довољно поверења да сведоче пред органом поступка. На тај начин се може ефикасно решити забринутост за безбедност сведока пре покретања и у току самог поступка.⁴

4.1. Сведочење старих лица сходно општим правилима о испитивању сведока у кривичном поступку

Поступак испитивања старих лица као сведока у кривичном поступку одвија се кроз две фазе. У првој фази орган поступка има задатак да припреми сведоке за сведочење тако што ће утврдити њихов идентитет и однос са окривљеним и оштећеним, а после тога ће их упознати са њиховим правима и дужностима. Након тога орган поступка има за задатак да сведока упозори да је дужан да говори истину и да све што зна, а може бити релевантно у конкретном случају, не сме прећутати. Такође, упозорава га да давање лажног исказа представља кривично дело које се кажњава по закону. Сведок има обавезу да орган поступка обавести о промени адресе пребивалишта или боравишта, а пре самог давања исказа дужан је да положи заклетву. Поред дужности које се сведоку стављају на терет, он ужива одређена права која се тичу ослобођења од давања одговора на поједина питања,⁵ као и ослобођења дужности сведочења уколико улази у круг лица која могу бити привилеговани сведоци у кривичном поступку.⁶ Орган поступка је дужан по службеној дужности да, чим сазна за однос сведока и окривљеног, упозори сведока да у конкретном случају не мора сведочити, односно да се може користити правом које му закон даје (чл. 94, ст. 3 ЗКП).

Након поуке о правима и обавезама и након полагања заклетве приступа се реализацији испитивања сведока. Уколико се старо лице као сведок

⁴ *Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, United Nations, New York, 2008, 27.

⁵ Сведок може бити ослобођен дужности да одговори на одређено питање уколико би тиме изложио себе или неко себи блиско лице тешкој срамоти, већој материјалној штети или кривичном гоњењу (чл. 95, ст. 2 ЗКП).

⁶ У групу привилегованих сведока спадају: лице са којим окривљени живи у брачној или ванбрачној заједници, или другој трајној заједници живота, сродник окривљеног по крви у правој линији до било ког колена, сродник у побочној линији закључно са трећим степеном, као и сродник по тазбини до другог степена. У ову групу сведока спадају и усвојеник, као и усвојитељ окривљеног (чл. 94, ст. 1 ЗКП).

испитује пре почетка главног претреса примењују се правила о тзв. класичном начину испитивања. У том случају се сведоку даје могућност да на позив органа исказује о свему што му је познато у конкретној ствари. Уколико постоји потреба сведоку се могу поставити додатна питања како би свој исказ допунио или разјаснио. Сва питања која се постављају сведоку морају бити концизна и јасна, с тим да не смеју бити сугестивана или обмањујућег карактера (Атанасов, 2016: 184). У процесу испитивања сведока забрањени су сви облици мучења, примене силе, принуде и злоупотребе којима се може утицати на вољу сведока да слободно исказује о сазнањима која има, а која су релевантна у конкретној ствари (чл. 9, ст. 1 ЗКП). Пре отпочињања главног претреса, сведока испитује јавни тужилац, а остали учесници у поступку (окривљени, бранилац и оштећени) могу тужиоцу предлагати одређена питања. Након тога, сведока прво испитује страна која га је предложила (основно испитивање), а након тога супротна странка (унакрсно испитивање). По предлогу основног испитивача судија може одобрити и додатно испитивање сведока. На крају, ако суд сматра да одређене ствари нису довољно јасне, може сведоку поставити додатна питања у циљу разјашњења спорне ствари (Кнежевић, 2015: 294).

Уколико старо лице као сведок због година, здравственог стања или неког другог разлога није у могућности да дође на главни претрес председник већа, судија члан већа или судија за претходни поступак може у фази припремања главног претреса такво лице испитати о релевантним чињеницама непосредно у просторијама ван суда или путем техничких средстава за пренос слике и звука.⁷ Такође, уколико се у току самог главног претреса сазна да сведок због старости, здравственог стања или из неког другог разлога не може да дође пред суд или му је пак долазак знатно отежан, такво лице се може испитати непосредно у просторијама у којима борави или путем техничких средстава за пренос слике и звука.⁸

4.2. Стара лица као посебно осетљиви сведоци у кривичном поступку

Поред чињенице да старо лице као сведок има одређени број година које могу утицати на његову перцептивну способност и способност опажања, а о чему суд води рачуна приликом оцене веродостојности исказа, стара лица могу бити осетљива и због здравственог стања, начина живота или животног искуства, те се из тог разлога могу примењивати правила испитивања посебно осетљивих сведока⁹ (чл. 103, ст. 1 ЗКП). Пружањем заштите

⁷Чл. 357, ст. 2 ЗКП.

⁸Чл. 404, ст. 1 ЗКП.

⁹Чл. 103, ст. 1 ЗКП.

посебно осетљивим сведоцима се код тих лица отклања страх и несигурност у поступку (Кнежевић, 2015: 299). Када јавни тужилац, председник већа или судија појединац (у зависности од фазе поступка) утврде да постоји нека околност која сведока чини посебно осетљивим, он доноси решење о одређивању статуса посебно осетљивог сведока.¹⁰ Решење се може донети и на лични захтев или иницијативу странака или самог сведока (Кнежевић, 2015: 299).

Давањем статуса посебно осетљивог сведока дата је могућност да се према старом лицу може применити више мера посебне заштите. Првенствено, уколико то нађе за сходно, орган поступка може да старом лицу које има процесну улогу сведока у кривичном поступку постави пуномоћника по службеној дужности који га може штитити од неправилног испитивања и давати му упуте. Јавни тужилац или председник суда ће пуномоћника поставити по редоследу са списка адвоката коју суду доставља адвокатска комора за одређивање браниоца по службеној дужности.¹¹ Уколико се старом лицу као сведоку додели статус посебно осетљивог сведока, њему се питања могу постављати само преко органа поступка који притом мора поступати на начин да не изазове штетне последице кривичног поступка по личност или телесно и душевно здравље сведока. Старо лице као сведок се у кривичном поступку може испитати и преко стручног лица, односно преко психолога, социјалног радника или другог стручњака који може својим поступањем ублажити страх од окривљеног или самог наступања пред судом.¹² Уколико је реч о лицу које због година или здравственог стања не може приступити суду или тужилаштву како би дало изјаву, такво лице се може испитати у свом стану или другој одговарајућој просторији, у ком случају орган поступка може одлучити да примени техничка средства за пренос слике и звука. Правило је да у том случају странке и други учесници у поступку нису присутни у просторији у којој сведок даје своју изјаву.¹³ На који начин ће се сведок испитати у конкретној ситуацији одлуку доноси орган поступка у форми решења против кога није могуће изјављивати жалбу (Кнежевић, 2015: 219).

¹⁰ Статус посебно осетљивог сведока се може дати сведоку у кривичном поступку узимајући у обзир узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, али и начин или последице извршеног кривичног дела или неке друге околности која то лице чини посебно осетљивим. Више у чл. 103, ст. 2 ЗКП.

¹¹ Чл. 103, ст. 3 ЗКП.

¹² Чл. 104, ст. 1 ЗКП.

¹³ Чл. 104, ст. 3 ЗКП.

5. Оцена исказа сведока

Као што је на почетку већ речено, у нашем правном систему не постоје никаква ограничења по питању лица која се могу наћи у улози сведока. Другим речима, законодавац није предвидео категорију апсолутно неподобног сведока. Међутим, приликом оцене исказа, врши се и оцена веродостојности даваоца исказа узимајући у обзир његова лична својства. Оцена исказа сведока је веома сложена процесна делатност органа поступка. Посебну пажњу приликом оцене вредности исказа сведока треба усмерити онда када се у тој улози нађе дете, малолетник или старо лице из разлога што се основица пресуде може темељити само на потпуном и правилно утврђеном чињеничном стању (Кнежевић, 2015: 295). Оцена доказне вредности исказа сведока се не сме заснивати на претпоставкама или предвиђањима, већ мора бити резултат правилног приступа процесу испитивања сведока (Бејатовић, 214: 313). Чињенице добијене из исказа сведока су резултат његове личне способности опажања и нису увек подударне са објективном стварношћу (Кнежевић, 2015: 295). Исказ сведока може бити лажан намерно или ненамерно, јер се сведоку може учинити да је нешто видео или чуо, а то представља додатан проблем приликом оцене исказа сведока (Аћимовић, 1987: 238). Често се код сведока може десити да ненамерно или због одређених психичких или физичких недостатака несвесно дају лажан исказ, а та вероватноћа се повећава код старих лица. То је последица дејства година, јер долази до смањења функција свих чула опажања, памћења, закључивања и репродукције, а која представљају предуслов за давање истинитог и правилног исказа. Због тога је законодавац дао могућност да јавни тужилац или суд приликом оцене исказа сведока ангажује стручно лице (психолога, геронтолога, социјалног радника) или наложи психијатријско вештачење сведока (Кнежевић, 2015: 295).¹⁴

За оцену исказа сведока нису законом прописана посебна правила која се примењују, већ се вредновање сведочења врши по слободном судијском уверењу.¹⁵ Суд је дужан да исказ сведока оцењује најпре појединачно, а онда и у контексту осталих доказа, те да на основу тога донесе закључак о постојању или непостојању одређене чињенице.¹⁶ Оцена исказа сведока није регулисана никаквим посебним правилима, али да би се избегле потенцијалне грешке пожељно је придржавати се одређених критеријума. Пре свега, треба узети у обзир личност сведока (године, здравствено стање, психофизичке способности старог лица), предмет исказа и околности које

¹⁴ Ближе одређено у чл. 131, ст. 2 ЗКП.

¹⁵ Чл. 16, ст. 3 ЗКП.

¹⁶ Чл. 419, ст. 2 ЗКП.

су утицале на формирање исказа. Посебно је потребно утврдити факторе који су допринели или умањили функцију опажања, памћења и исказивања (Атанасов, 2016: 203). Исказ старог лица као сведока који је узет у обзир приликом доношења првостепене пресуде мора бити подробно образложен. Вредност оваквог исказа се може побијати жалбом против пресуде, те се на тај начин може преиспитивати правилност закључка првостепеног суда о чињеницама које су утврђене испитивањем сведока (Кнежевић, 2015: 296).

6. Закључак

По правилу, код старих лица смањена је чулна функција и осетљивост, слаби памћење, опада интелигенција, успоравају се психомоторне функције. Бројна истраживања су показала да стара лица боље памте догађаје из давне прошлости (из младости), него догађаје који су се одиграли у скоријем времену. Међутим, и поред ових генералних промена које погађају старију популацију, закључке о њиховој способности за сведочење у сваком конкретном случају треба узети са резервом. Увек приликом оцене веродостојности исказа старог лица као сведока треба имати у виду да у погледу психичких својстава код старих људи могу постојати велике индивидуалне разлике. Због тога се, генерално, не треба одрицати старих лица као сведока, већ у сваком конкретном случају треба испитати и утврдити способности опажања, памћења и репродукције конкретног лица, потенцијалног сведока у кривичном поступку. За реализовање доказне радње испитивања старих лица као сведока у кривичном поступку поред примене процесних правила која су предвиђена Закоником о кривичном поступку, неопходно је имати посебна знања о социолошком, психолошком и биолошком аспекту старења. Такође, треба располагати спектром знања и вештина из психологије, логике, криминалистике и социологије, а можда и најбитније, треба се увек темељно припремити пре сваког испитивања и направити детаљан план о свим корацима које треба предузети. Приликом испитивања у кривичном поступку мора се водити рачуна при одабиру тактике која ће се применити независно да ли се сведок испитује пре отпочињања главног претреса или на самом главном претресу. Испитивање се мора прилагодити личности сведока, његовом здравственом и општем стању. Ово посебно треба имати у виду јер сваким даном расте удео старих лица у укупној популацији у нашој земљи, те због тога постоји велика вероватноћа да се појаве у улози сведока.

Литература

Атанасов С. (2016). *Улога сведока у откривању и доказивању кривичног дела*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привр. седиштем у Косовској Митровици.

Атанасов С., Оташевић Б., (2020). *Сведочење старих лица у поступку доказивања кривичних дела*, Зборник радова Правног факултета у Нишу.

Аћимовић М. (1987). *Психологија злочина и суђења*. Београд: Савремена администрација. 59. 179-195.

Vajpai G. S. (2009). *Witness in the Criminal Justice Process: A study of Hostility and Problems associated with Witness*, Centre for Civil and Criminal Justice Administration, National Law Institute University Bhopal (M.P.); приступ 30. 06. 2022. године; <https://bprd.nic.in/WriteReadData/userfiles/file/201608240419044682521Report.pdf>

Бејатовић С. (2014). *Кривично процесно право*. Београд: Службени гласник.

Бркић С. (2012). Психолошки аспекти сведочења старих лица. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*. 4/2012. 193-217.

Галић С., Томасовић Мрчела Н., (2007). *Приручник из геронтологије, геријатрије и психологије старијих особа – психологије старења*. Медицинска школа Осиек.

Делић Н. (2008). *Психологија исказа појединих учесника у кривичном поступку*. Београд: Досије.

Кнежевић С. (2015). *Кривично процесно право – општи део*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета.

Костић М. (2010). *Виктимитет старих људи*. Правни факултет Универзитета у Нишу.

Милановић Доброта, Б. (2017). Познавање биолошких, психолошких и социолошких аспеката старости у популацији одраслих особа. *Андрогошке студије*. 1/2017. 125-144.

Смиљанић В. (1987). *Психологија старења*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић Ч., Станојевић П., (2011). *Кривично процесно право*. Врање: Правни факултет Универзитета у Приштини.

UN (2008). *Good Practices for the Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime*, UN Office on Drugs and Crime, Viena, UN, New York. 2008.

Законик о кривичном поступку/ЗКП, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 55/2014, 35/2019, 27/2021–одлука УС и 62/2021–одлука УС).

Dragana Maksić,

PhD Student,

Faculty of Law, University of Niš

ELDERLY PEOPLE AS WITNESSES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The author discusses the position of elderly people in the role of witnesses in criminal proceedings. The legislation of the Republic of Serbia does not envisage any restrictions on the persons who may appear as witnesses in criminal proceedings. On the other hand, there are numerous studies that have shown that the function of perception and memory decreases with age. Thus, there is a rule that any person can appear in the role of a witness in criminal proceedings but, when evaluating the witness testimony, the court assesses its credibility on the basis of certain personality traits. The Criminal Procedure Code stipulates that elderly persons are examined as witnesses according to the general rules on the examination of witnesses. However, if it is estimated that the application of these general rules would adversely affect the witness, there is a possibility of applying the rules pertaining to the examination of particularly sensitive witnesses in criminal proceedings, including the elderly. These provisions eliminate the harmful effects and impact of the criminal proceedings on vulnerable witness.

Keywords: *witness, elderly people, examination of witnesses, procedural rules.*